

Analýza populace břehulí říčních v Jihočeském kraji v r. 2009 (výtah)

RNDr. Petr Heneberg, Ph.D.

Tento výtah z „Analýzy populace břehulí říčních v Jihočeském kraji v r. 2009“ je určen veřejnosti. Z důvodu ochrany některých hnízdišť, která jsou lehce přístupná, není zveřejněn celý text analýzy. Vynechán je především popis jednotlivých hnízdišť.

1 Úvod

Břehule říční (*Riparia riparia*) je druhem, který je v České republice téměř zcela závislý na činnosti člověka. Dle dostupných dat byla v letech 1992-2005 jen 3% kolonií umístěna v původních biotopech, v březích řek. Na území Jihočeského kraje pravidelná říční hnízdiště zcela chybí, po povodních roku 2002 vzniklo hnízdiště malého rozsahu na Strakonicku, které však nebylo dlouhodobějšího charakteru. Navíc, podle zkušeností z jiných částí republiky, bývají nově vzniklé břehové nátrže rychle odstraňovány pracovníky příslušných povodí a jejich ochrana je v ČR problematická (viz např. nátrže na řece Bečvě vzniklé rovněž v důsledku extrémních srážek). Naproti tomu v zahraničí se v posledních letech objevují pokusy o ochranu a údržbu těchto lokalit (Moffatt a kol. 2005; Raman & Decler 2009). Z dřívějších dob je říčních hnízdišť z území Jihočeského kraje známo více, nejznámější se nacházelo přímo pod Orlíkem a je dnes zatopeno Orlickou přehradní nádrží.

Populace břehulí říčních v Jihočeském kraji prošla po změně režimu radikální proměnou. Těžba ve většině malých pískoven byla ukončena anebo je udržována jen za pomoci nevládních organizací, popřípadě místně příslušných orgánů státní správy a samosprávy. Ve zbývajících těžebnách je častým problémem přílišná rychlost dobývacích prací neumožňující nerušenou koexistenci druhu s postupující těžbou. Zároveň dochází ke koncentraci do několika málo zbývajících lokalit, čímž se populace druhu stává výrazně zranitelnější. Celková populace druhu na území ČR čítá 15-30.000 hnízdních párů, nicméně počet hnízdních kolonií v posledních letech nepřevyšuje 150. Proto je klíčovým management jednotlivých hnízdních lokalit bez ohledu na početnost druhu v jednotlivých koloniích. Údržba hnízdních stěn tohoto druhu zároveň generuje specifický biotop využívaný desítkami druhů blanokřídlých, některými brouky, pavoukovci, či ropuchou zelenou. Na rozsáhlejší hnízdní kolonie břehulí jsou vázáni vzácní dravci ostříži, staré nory slouží za hnízdní biotop desítkám druhů ptáků.

2 Metodika

Monitoring byl proveden v období 7. 6. – 20. 7. 2009 metodou přímého vyhledávání hnízdišť, s přihlédnutím k lokalitám zmapovaných již během let 1992-2005 (Heneberg a kol. 2006). Potenciální lokality byly vytipovány na základě map KČT 1:50.000 a základních map ČR 1:25.000. Hnízdní kolonie byly vyfotografovány a počet nor odečítán z pořízených fotografií. Sčítány byly všechny nory hlubší než 5 cm, tj. ty, jejichž hnízdní otvory se na fotografiích jevily jako černé. Kratší nory většinou zaniknou erozí a nejsou ke hnízdění využívány. V celkových součtech nor nebyly odlišovány nory z roku 2009 a z předchozích let, nicméně přítomnost starých, břehulemi již nevyužívaných nor, je vždy zmíněna u textu o příslušném

hnízdíšti. Za průměrnou hodnotu obsazenosti nor vyhrabaných v průběhu roku 2009 bylo považováno 75%. Detailní popis metodiky včetně referencí je uveden např. v práci Heneberg (2007).

3 Výsledky

3. 1. Okres České Budějovice

Kontrolováno bylo 19 potenciálních lokalit (vesměs dříve obsazených hnízdíšť), z toho ovšem pouze čtyři hnízdíště byla roku 2009 břehulemi obsazena. Největší hnízdni kolonie v okrese je lokalizována do pískovny u Nakolic, kde bylo napočítáno 241 nor.

3. 2. Okres Český Krumlov

Na území okresu nebylo během roku 2009 zaznamenáno žádné hnízdíště. Poslední údaj o hnízdění břehulí pochází z 90. let.

3. 3. Okres Jindřichův Hradec

Během kontroly v roce 2009 bylo navštíveno 20 dříve obsazených lokalit, z toho celkem devět hnízdíšť obsazených břehulemi. Největším hnízdíštěm v okrese i v celém Jihočeském kraji byla pískovna u Záblatí na Třeboňsku, kde bylo po cíleném managementovém zásahu napočítáno 686 nor břehulí.

3. 4. Okres Písek

Písecko bylo donedávna jedním z center výskytu břehulí v Jihočeském kraji, většina hnízdíšť však již zanikla. Během kontroly byly zjištěny pouze dvě malé kolonie břehulí.

3. 5. Okres Prachatice

Na Prachaticku byly břehule vždy nepočetným ptačím druhem. V 90. letech byly na okrese dvě kolonie břehulí. Kolonie ve štěrkopískovně u Maloviček již zanikla. Jediným aktivním hnízdíštěm na okrese zůstávají otvory v betonovém tarasu návesního rybníka v Drahonicích.

3. 6. Okres Strakonice

V roce 2009 bylo kontrolováno deset lokalit, z toho pět jich bylo břehulemi obsazeno. Největším hnízdíštěm je pískovna u Strakonic, kde bylo napočítáno celkem 377 nor, ostatní lokality hostí výrazně menší kolonie.

3. 7. Okres Tábor

Během kontroly v roce 2009 bylo navštíveno sedm lokalit, z nichž tři byly obsazené břehulemi. Největším hnízdíštěm v okrese je pískovna u Plané nad Lužnicí, kde bylo napočítáno 402 nor.

4 Závěry

Populace břehule říční v Jihočeském kraji z dlouhodobého pohledu reflektuje změny ve způsobu dobývání nerudných surovin na území kraje. Metodou přímého vyhledávání hnízdišť bylo roku 2009 zkontrolováno odhadem nejméně 90 % přítomných hnízdišť. Pozornosti mohly uniknout lokality nacházející se v dobývacích prostorech s těžbou rašeliny (například Trpnouze) a efemerní lokality typu částečně odtěžených hromad zeminy, které většinou nebývají obsazeny déle než jeden až dva roky a jejich objevení vesměs závisí na dostatečně husté síti lokálních spolupracovníků. Na základě výsledků monitoringu r. 2009 bylo identifikováno 31 lokalit s norami břehule říční, z toho na 4 z nich šlo jen o staré nory. Tzn. celkový odhadovaný počet hnízdišť břehule říční se na území kraje roku 2009 pohyboval mezi 27 a 31 lokalitami. Ve srovnání s dobře podchyceným rokem 1999 jde o cca 55% snížení počtu dostupných lokalit – roku 1999 bylo metodou přímého vyhledávání hnízdišť dokumentováno nejméně 66 lokalit s norami břehule říční (Heneberg a kol. 2006; Heneberg nepubl.).

Průměrná velikost kolonie na lokalitách obsazených břehulemi r. 2009 činila 102 nor na kolonii (n=27; nejsou zahrnuty opuštěné lokality s reziduálními norami). Zjištěná velikost kolonií je v porovnání s průměrem ČR výrazně nižší – poslední údaj pro celou ČR hovoří o 314 norách / kolonii a setrvalém vzestupu vlivem koncentrace těžebních aktivit do stále menšího množství rozsáhlých dobývacích prostorů (Heneberg 2007). Menší velikost kolonií je patrně i důsledkem nižší trofické úživnosti velké části Jihočeského kraje oproti centrům výskytu břehulí na jižní Moravě a v Polabí (horní hranice výskytu břehulí bývá vázána na květnovou izotermu 10°C).

Celková početnost břehulí v obsazených koloniích dosáhla ~2070 párů (2761 nor při odhadované 75% obsazenosti). Jde o cca 12-15% odhadované současné populace břehulí v ČR (Heneberg 2007). Roku 1999 činila celková početnost břehulí na území Jihočeského kraje ~4875 párů (nejméně ~6500 nor), tzn. 2,5x více než v roce 2009. Odhad celkové velikosti populace břehulí v ČR činil pro rok 1999 36-43.500 párů (Heneberg 2007), podíl jihočeských hnízdišť na celkové populaci břehulí v ČR se tedy za uplynulých 10 let výrazněji nezměnil, početnost břehulí se snížila rovnoměrně i v ostatních regionech ČR.

Roku 1999 se téměř všechna jihočeská hnízdiště nacházela v lokalitách udržovaných běžnými těžebními aktivitami. Většina kolonií se nacházela v pískovnách s těžbou občasou, nahodilou, která neznamenalala přímé ohrožení hnízdicích břehulí. Naopak roku 2009 se 6 z 31 hnízdišť (19%) nacházelo ve stěnách udržovaných pomocí cílených managementových zásahů. Ještě více patrný je tento rozdíl pokud se podíváme na podíl počtu hnízdních nor (párů) nacházejících se v udržovaných stěnách. Roku 2009 se ve stěnách udržovaných pomocí cílených managementových zásahů nacházelo 1606 z 2761 nor (~1204 z 2070 párů) břehulí, tj. 58% hnízdicích párů využívalo některou ze stěn udržovanou pomocí cílených managementových zásahů.

Populace břehule říční prošla před desítkami let výraznou proměnou kdy byli hnízdicí ptáci nuceni opustit říční hnízdiště a našli náhradní biotopy ve stěnách tzv. selských pískoven – míst s občasou, nepřilíš intenzivní těžbou písku. Tyto náhradní biotopy byly dominantním centrem jejich výskytu téměř po celou druhou polovinu 20. století. Změna horního zákona a nucené ukončení těžby na většině těchto lokalit představovalo pro tento druh další výrazný zásah. V některých částech Evropy proto vzaly zavděk náhradními hnízdišti v otvorech kamenných nábřeží řek (např. v údolí německé řeky Mosel, ve španělském Baskicku, rovněž

tak na okrese Děčín, Jakobs 1956, Heneberg & Kovář 2007, Iturriza 2008). V Jihočeském kraji prozatím převažuje přesun do stěn udržovaných pomocí cílených managementových zásahů. I když ideální možnost ochrany tohoto druhu představuje revitalizace některého ze středně velkých říčních toků spojená s obnovou meandrů a s nimi spojených břehových nátrží (pravidelná vodní eroze v těchto místech zajišťuje dlouhodobou udržitelnost hnízdnicích stěn), za stávající situace jsou břehule závislé na opakovaných managementových zásazích ve (vy)těžených dobývacích prostorech.

5 Poděkování

Za poskytnutí cenných údajů o hnízdění břehulí v některých lokalitách děkuji (v abecedním pořadí) J. Cepákovi, M. Hátlemu, V. Kovářovi, p. Muláčkovi, R. Ouředníkovi, J. Rajchardovi, J. Řehounekovi a J. Ševčíkovi. Za kontrolu některých výše uvedených lokalit pak děkuji O. Dvořákové. Výtah na základě původní analýzy připravil J. Řehounek.

6 Literatura

Bayer F. (1888): Naši ptáci. *Praha*.

Bicek J. (1997): Kde jsou břehule? *Českobudějovické listy* 30.10.1997, p. 14.

Brehm A.E. (1928): Život zvířat. Band 2, Ptáci. *J. Otto, Praha, 819 pp.*

Bureš J., Hlásek L., Pecl K., Šálek M. & Vsetečka R. (1995): Ptactvo Písecka – Ornis kraje píseckého. *ZO ČSOP 18/08 Písek II, Písek: 1-171.*

Heneberg P. (1997): Rozšíření, hnízdění biologie a ekologie břehule říční (*Riparia riparia*) v okrese České Budějovice. *Sylvia* **33**: 54-78.

Heneberg P. (2007): Sand martin (*Riparia riparia*) in the Czech Republic at the turn of the millenium. *Linzer biol. Beitr.* **39**: 293-312.

Heneberg P. & Kovář V. (2007): Hnízdění břehule říční (*Riparia riparia*) v uměle vytvořených dutinách. *Sylvia* **43**: 123-138.

Heneberg P., Šírek J., Škorpíková V., Šimeček K., Šafránek J., Mazánek D., Hubálek Z. & Jeřábková E. (2006): Overview of sand martin (*Riparia riparia*) localities in the Czech Republic. *Linzer biol. Beitr.* **38**: 1413-1447.

Iturriza J.E. (2008): Uhalde-enararen (*Riparia riparia*) habitataren ezaugarriak Euskal Herriko Kantauri isurialdean. *Aranzadi, Mungia* [dostupné z http://www.ingurumena.ejgv.euskadi.net/r49-6172/es/contenidos/informe_estudio/avion_zapador/es_doc/adjuntos/documento.pdf]

Jakobs B. (1956): Uferschwalben (*Riparia riparia*) als Brutvögel der Mauern entlang der Mosel. *Orn. Mitt.* **8**: 198.

Moffatt K.C., Crone, E.E., Holl K.D., Schlorff R.W. & Garrison B.A. (2005): Importance of hydrologic and landscape heterogeneity for restoring bank swallow (*Riparia riparia*) colonies along the Sacramento river, California. *Restor. Ecol.* **13**: 391-402.

Raman M. & Decler K. (2009): Randvoorwaarden voor een duurzame populatieontwikkeling van oeverzwaluwen langs de Leie. Voorstellen voor inrichting en beheer van oeverzwaluwranden langs de Leie. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2009 (rapportnr. 2). *Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel*. [dostupné z http://publicaties.vlaanderen.be/docfolder/14304/Randvoorwaarden_populatieontwikkeling_oeverzwaluwen_2009.pdf].

Šťastný K., Bejček V. & Hudec K. (2006): Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 2001-2003. *Aventinum, Praha*, 463 pp.

Trpák P. (1967): Břehule obyvatelé pískovišť. *Jihočeská pravda* **23** (01.11.1967), p. 5.

Projekt byl finančně podpořen v grantovém řízení Ministerstva životního prostředí ČR. Materiál nemusí vyjadřovat stanoviska MŽP ČR.

Ministerstvo životního prostředí
České republiky

Projekt byl podpořen grantem z Islandu, Lichtenštejnska a Norska v rámci Finančního mechanismu EHP a Norského finančního mechanismu prostřednictvím Nadace rozvoje občanské společnosti.

Aktivity sdružení Calla na ochranu břehulí říčních podporuje EOG Association for conservation.

